

A globális kormányzás szükségessége és lehetséges modellje egy policentrikus rendszerben

The Necessity of Global Governance in a Polycentric System and Its Possible Model

Marosán György

Okleveles fizikus, a filozófiai tudományok kandidátusa, a Budapesti Gazdasági Egyetem tanára

Absztrakt

A cikk a kormányzás történelmileg változó intézményrendszerének evolúcióját elemzi. Megmutatja, hogy a kicsiny, egalitárius törzsek mindenki számára nyitott döntéshozatala – a közösség méreteinek, az egyenlőtlenségnek és a szervezet komplexitásának növekedésével – szükségszerűen átalakul az államok hierarchikus struktúrába szervezett centralizált kormányzásává. A szuverén államok alkotta nemzetközi rendszer az elmúlt évtizedekben alapvető változáson ment keresztül. Fokozatosan komplex és szorosan csatolt rendszerre vált. Ennek következtében a nemzetközi viszonyok és kapcsolatok rendezésére szolgáló intézmények egyre kevésbé voltak képesek a zavarokat enyhítésére. Ez a globális rendszer súlyosbodó válsághoz vezetett. A problémák forrása a világ állapotából fakadó kihívásokhoz képest a rendelkezésre álló kormányzási eszközök elégtelenek. A cikk felrajzolja a világunkra ma jellemző ún. policentrikus döntési rendszer eredetét. Megállapítja, hogy a globális kormányzás megalapozható, a világ hosszútávú fejlődését felrajzoló globális modellel. Egy ilyen modell alkalmas lehet, hogy iránymutatásával rávezesse és rávegye az országokat, a globális vállalatokat és a globális közlegelők döntéshozóit az egész emberiség érdekeinek követésére.

Kulcsszavak: kormányzás evolúciója, globális rendszer válságai, policentrikus rendszer, globális modell

JEL kódok: F60, N40

Abstract

The article analyses the evolution of the historically changing institutional system of governance. It shows how the open-for-all decision-making of small egalitarian tribes necessarily transforms into centralised governance of states, organised in hierarchical structures as community size, inequality and organisational complexity increase. The international system of sovereign states has undergone fundamental changes in the recent decades. It gradually became a complex and tightly coupled system. As a consequence, the institutions for managing international relations and connections have been less and less able to mitigate the disturbances. This has led to worsening crises in the global system. The source of these problems: the available tools of governance are inadequate to the challenges posed by the state of the world. The article traces the origins of the so-called polycentric decision-making system that characterises our world today. It concludes that global governance can be based upon a global model that maps the long-term development of the world. Such a model can be used to guide and persuade countries, global corporations and global public decision-makers to pursue the interests of all humanity.

Keywords: evolution of the governance, crises of the global system, polycentric systems, global model

JEL codes: F60, N40

Bevezető

Bármely szerveződés – legyen az egy élőlény vagy egy társadalom – sorsát alapvetően az határozza meg, hogy megtalálja-e az adott feltételek között a túlélés, illetve ezen is túltekintve, az optimális fejlődés vonalát. Ez alapvetően a környezetéből származó kihívások jellegétől és mértékétől, valamint az ezekre adott – megfelelő – válaszaitól függ. A kihívásokra adott válaszainak hatékonyságát alapvetően befolyásolja, hogy rendelkezik-e olyan kormányzási struktúrával, amely az adott körülmények között kedvező pályára tereli a szervezetet. Jól tükröződik ez az üzleti vállalkozások fejlődése során a tulajdonosok számának, méreteiknek és komplexitásuknak növekedésével folyamatosan átalakul a „célra tartás” módja. Sok szempontból hasonló fejlődés zajlott le a társadalmi evolúció során, ahogyan a néhány tucat fős, egalitárius törzsek mindenkire kiterjedő döntéshozatalát – a közösség méreteinek, az egyenlőtlenségnek és a szervezet komplexitásának növekedésével – felváltotta a hierarchikus struktúrába

szervezett állam centralizált döntéshozatala. Most, amikor az egész emberiség szembesül a globális rendszer súlyosbodó válságaival életbevágó kérdésként vetődik fel: miként volna megoldható a globális rendszer kormányzása?

1. A szerveződések evolúciójának folyamata

A szerveződések *emergenciája* – az összekapcsolódó alkotóelemek számának és struktúrájuk komplexitásának a növekedése – az élővilág és az emberi társadalom általános jelensége. A folyamat a kezdetben önálló és független entitások közötti, többnyire véletlenszerű kapcsolat kialakulásával indul. Ha az eseti csere a résztvevők számára előnyös, tartóssá válhat. Ilyenkor – az evolúciós szelekció vagy a mérlegelt érdek – az alkalmi cseréből együttműködést, abból pedig fokozatosan munkamegosztást formál. Ezzel a korábban független lények között tartós társulás létesül, amely a kiszámíthatatlanul változó és fenyegetésekkel teli környezetben segíthetik az egyedek túlélését. A természetben és a társadalomban általánosan előforduló körülmények szükségszerűen vezethetnek el az eredetileg független lények tartós egybekapcsolódásához, majd végül hierarchiába szerveződő modulok rendszerének kialakulásához. (Nordbotten et al., 2018).

A lények közötti együttműködést azonban mindig megterheli az ún. *szociális dilemma*: „kifizetődő” együttműködni, de gyakran nagyobb „nyereséggel” kecsegtet a „potyautas” viselkedés. (Van Lange et al., 2013) Nagy a csábítása elfogadni a partner „szolgáltatait”, de nem viszonzni azt. Ez nem-szándékolt negatív következményekre vezet: a kölcsönösen ígéretes kapcsolat megszakad és a társulás szétesik. A stabil szerveződések tehát nem nélkülözhetik tagjaik viselkedésének szabályozását, annak érdekében, hogy visszaszorítsák a potyautasok (free-rider) és a koordinálatlan-ság előidézte zavarokat. A társulások bizonyos mérete felett ez a lényeket szabálykövetésre ösztönző és kényszerítő eszközök alkalmazásával érhető el. (Fehr et al., 2003). Megoldva így a szociális dilemma problémáját és kihasználva a környezet kínálta lehetőségeket egyre újabb kapcsolati formák jöhetnek létre, ennek nyomán pedig nagyobb és komplexebb struktúrájú közösségek keletkezhetnek.

Ez az *emergens* folyamat tipikus jelensége az élővilágnak és az emberi társadalomnak. A kutatások feltárták, hogy a környezetnek különböző típusai alakulnak ki, amelyek a véletlenszerű sodródás jellegű változástól kezdve a bizonyos irányú eltolódáson keresztül, akár evolúciós „ugrásokhoz” is elvezethetnek. (Kolodny et al., 2015). Ez azért fontos, mert a fejlődésben bekövetkező „emergencia” magyarázatához sokáig „külső beavatkozás” látszott szükségesnek. Az újabb kutatások szerint azonban a környezet sajátos jellege határozza meg, hogy a lények és populációik „random walk” módon sodródnak vagy a környezet új szerveződés kifomálódásának irá-

nyába „vezérli” őket. (Hunt et al., 2015). A társadalmi evolúció során azonban alapvetően új helyzet jött létre azzal, hogy az ember a maga alkotta kultúra elemeiből, önmaga köré egyre komplexebb szférát épített. Ez az un. cultural niche – megszűrve a természeti hatásokat – egyrészt védi őt, másrészt azonban új feltételeket is teremt a számára, amelyek alkalmazkodásra készítetik.

Az embert tehát a maga által teremtett kulturális környezet rendre „továblépésre” készíti. Az embernek erre az *ön-építési* képességére utal Weöres Sándor egy verssora: „Alattad a föld, feletted az ég, benned a lét-*ra*”. De ennek működésmódját tárta fel – a többnyire egészen más összefüggésben idézni szokott – Soros György un. *reflexivitás* modellje. Soros filozófiai előtanulmányai és befektetői tapasztalataiból szűrte le az ember tevékenységének sajátos logikáját: munkájával átalakítja környezetét, amely azután arra készíti, hogy adaptálódjon ehhez, eközben azonban újra átalakítja a környezetét, amely tovább vezeti őt. (Soros, 2014). Fontos tehát látni: a környezetnek csupán egy jellegzetes típusa – az un. *evolúciósan adaptív környezet* – készítet történelmi „ugrásokra” azzal, hogy alapvetően új kihívások elé állít, de eszközt és időt is ad az alkalmazkodáshoz.

A társadalmi evolúció menetét vezérlő környezet tehát alapvetően a kultúra konstrukcióiból – eszközökből, társulásokból, gondolatokból – áll. Ezek kiindulópontok, de ezeket formálja az ember mind komplexebb konstrukciókká, amelyek azután „létrafokokként” szolgálnak egyre feljebb lépni a történelemben. E történelmi „létrafokok” jellegzetes típusa: az emberi kapcsolatokból szerveződő egyre komplexebb társulások, a család, a rokonság, a törzsek, a társadalmak vagy éppen a civilizációk. A korábban kialakult társulási formákból, azok felhasználásával új egységek (modulok) jönnek létre, majd ezeket egybekapcsolva az együttműködés szabályozására egyre újabb hierarchikus szintek alakulnak ki. (Clune et al., 2013).

1.1. A közösségek belső szerveződését vezérlő „büntetési rezsimek”

A mindenkit egybefűző cserékből származó haszon és a potyautasok előidézte veszteségek együttes hatásának összjátéka azután egymásba „skatulyázott”, de egymásra épülő közösségek – a szűk család, a szélesebb rokonság, az ismerősök és „üzletfelek” – hierarchikus rendszerét teremt. (Dunbar, 2020). A család és a szűk rokonság ösztönszerű egybetartozását még döntően az állati elődjeinktől örökölt kapott etológiai programok vezérik. Ám az egyre nagyobb méretű közösségek belső stabilitását már a szabálykövetést kikényszerítő kulturális eszközök biztosítják. A történelmi tapasztalatok és a kísérletek tanulsága szerint a szerveződések integrációjában nélkülözhetetlenné válik a büntetések szisztematikusan és célra-irányulóan alkalmazott eszköze.

Amint az ösztönszerű reciprocitás „közösség-fenntartó” ereje legyengül, először a kötelező büntetés normáját vezetik be. (Fehr et al., 2003). A törzs nemcsak a kötelező viselkedés szabályát írja elő tagjai számára, de azt is, hogy szabályszegéssel találkozáskor – még ha nem is ő volt az „áldozat” – kötelező büntetnie, azaz vállalni az azzal járó veszélyt. Amíg a közösség néhány tucat tagból állt, mindenki számíthatott arra, hogy észreveszik, és akkor megbüntetik. Így ritka a szabályszegés, és csekély a kötelező büntetés egyénekre háruló „költsége” is. Az ún. *peer-punishment* „áldásos” hatására a közösségek tovább növekedhettek, és a munkamegosztás egyre távolabbra terjedhetett ki. Ám amint megnőtt az idegenek száma az egyén kapcsolati hálójában, újra megnőtt a potyautasság veszélye. Előbb csak a „másodrendű” potyautasok terjedtek el, akik a normát betartották, de nem büntettek, ha idegen csapott be idegent. Ennek következtében azonban megsokasodtak az elsőrendű potyautasok is, és a nemrég még stabil közösség szétesett.

A nagyobb méretű és komplexebb közösségek versenylőnnyel rendelkeztek – a környezet zavarainak és más csoportok fenyegetéseinek jobban ellen tudtak állni, könnyebben születtek és maradtak meg bennük az innovációk, így dinamikusabban fejlődhettek – a közösségek rákényszerültek, hogy valamiképpen biztosítsák belső integráltságukat. Az első „ötlet” az volt, hogy „feltalálták és bevezették” a *büntető és moralizáló isteneket*. (Whitehouse, 2019). Az addig a természetben „rejtőzködő”, és csak a rítusokat „vezénylő” szellemek a kívánatos viselkedést előíró, az egyéneket szemmel tartó, mindent-látó képességű és büntető hatalmú istenekké váltak. Ők lettek azok, akik szigorúan ellenőrizték a közösség érdekét szolgáló viselkedés betartását, és megtorolták a szabályszegést. A „*god-punishment*” eszközének segítségével a társadalmak mérete, a szoros kapcsolatban élő egyének száma ismét tovább nőhetett, és a munkamegosztás is szélesebbé vált.

Az emberek szomorúan szembesültek azzal: egyeseket még az isteni büntetés fenyegetése sem rettent vissza a közösség szabályainak és az erkölcs normáinak áthágásától. A potyautasok száma újra növekedésnek indult, újabb büntetési módot kellett tehát „kieszelni”. Először a büntetés „kiszervezésével” próbálkoztak: a közösség nagyobb hatalmú és gazdagabb tagjaira ruházzák át a büntetés jogát, feladatát, és felelősségét. Azok pedig – a közösség tagjainak bizonyos hozzájárulásáért cserében – megszervezték, hogy legyen, aki, szemmel tartja a közösséget, nyakon csípi a bűnösöket, megbünteti a szabályszegőket. Látva azután, hogy ilyen módon nemcsak a szabálykövetés állítható helyre, hanem a közösség számára fontos védelem problémája is megoldható, általánosan elterjedt az ún. *pool punishment* büntetési intézménye. Ennek költségeit a közösség tagjai „dobják össze”, vagyis közösség tagjai – mintegy adót fizetve – finanszíroz-

zák. (Sigmund, et al., 2011). Vagyis, meghatározott méretek és komplexitás felett a közösségek rákényszerülnek „bevezetni” az államot.

1.2. A kormányzás evolúciójának első ciklusa

Az állam létrejöttével megváltozott a közösség működtetésének módja is. A törzsön belül a döntéseket a „szuverén” tagok közösen hozták meg: bárki beleszólt a szabályok kialakításába és a vitákat is mindenki részvételével rendezték a törzs gyűlésein. A modern ember számára – mint erről az antropológusok beszámolnak – ez a döntéshozatali és konfliktus-kezelési mód meghökkentő. A vitákban ugyanis nem azt keresik, ki-nek van igaza, hanem mindenki részvételével megpróbálják feloldani a konfliktusokat, összebékíteni a feleket. Ez a feladat azonban a mezőgazdaságra való áttérés, a magántulajdon megjelenése, a cserét közvetítő pénz és kereskedelem alkalmazásának elterjedése után egyre nehezebbé vált. Egyrészt jelentős egyenlőtlenség alakul ki, másrészt a nagyobb méretű közösségekben mind nehezebbé, lassabbá és költségesebbé vált a kollektív döntés. (Perret et al., 2020).

A fejlődés fokozatosan kialakuló nyomvonaláról azonban már nem lehetett letérni. A méretek és a komplexitás növekedése javította az újító – és a versenyképességet, egyben ösztönzést jelentett a további technikai fejlődéshez, ez pedig a gazdaság növekedéséhez és a közösségek közötti kapcsolatok szorosabbá válásához vezetett. A társadalmak „célra tartásához” újabb módszereket kellett „feltalálni”, és ennek eredményeként formálódott ki a kormányzás első ciklusa. A folyamat kiindulópontja – mint láttuk – a „szuverén” egyén volt, akik között előbb laza majd egyre szorosabbá váló kapcsolat formálódott törzsszerű közösséggé. A törzsön belül kezdetben kielégítően működött a decentralizált döntéshozatal, ám a munkamegosztás kiterjedésével, a szomszédos törzsek tevékenységének „átlapolódásával”, a korábbiaktól alapvetően eltérő koordinációt igénylő, ún. közlegelő probléma keletkezett. A megfelelő összehangolás hiányában az egyéni érdekek korlátolatlan érvényesítése a „közlegelő tragédiájához” vezetett. (Hardin, 1968).

Ennek elkerülésére, a „szuverén” gazdák érdekeinek egymással és a közösségek hosszú távú létével való összehangolására a konfliktus-kezelés – megbízottak útján történő – újszerű módjait alakították ki. (Ostrom, 1990). Látni, hogy a közösség szabályozását és a „közlegelő” problémák megoldását a „kiszervezésen” alapuló intézmények hatékonyan látják el, az addig egalitárius közösségek beletörődtek a hatalmi dominanciában létrejövő egyenlőtlenségbe, és ezzel hozzájárultak ahhoz, hogy az állammá szilárduló kormányzási rendszert a legbefolyásosabbak működtessék. A fokozatosan rögzülő hatalmi hierarchia, a központosított döntéshozatal ezzel biztosította a közösség védelmét és biztonságát, fenntartotta a rendet,

felügyelte a „közlegelők” működését, igazságot szolgáltatott, szervezte az egész közösséget szolgáló beruházásokat – utak, kikötőt, gátakat, várakat létesített. A közösség tagjai adóval és egyéb hozzájárulásukkal támogatták ezt.

Fokozatosan kiformalódott a mai értelemben vett állam, amelyet a hierarchikusan elkülönülő központi adminisztráció működtetett, ellátva a szabályalkotás, az ellenőrzés és a szabálykövetés kikényszerítésének kormányzási feladatait. Mindez azt bizonyítja, hogy amikor egy adott szerveződés tulajdonosainak/stakeholdereinek száma, szervezetének komplexitása jelentősen megnő, környezete pedig gyorsan változóvá és nehezen átláthatóvá válik, szükségszerűen alakul ki a hierarchikus rendszerű – a korábbi, „szuverén” ágensek fölé emelt döntéshozói hatalommal rendelkező – kormányzás intézménye. Ennek sikerei nyomán pedig a közösségek tovább növekszenek, a munkamegosztás egyre több területre terjed ki, a környezetük bonyolultabb és változékonyabb lesz, és ennek mértékében az államra egyre több feladat hárul.

Mindez előtérbe helyezte a kormányzás minőségének kérdését. Sokáig az uralkodók moralitását tekintették a döntő tényezőnek, amit szemléletesen ábrázol Lorenzetti freskója a Sienai tanácsháza termében, „A jó és a rossz kormányzás allegóriája”. A valóságban a görög filozófusok – Platón és Arisztotelész – már korán rátaláltak a megoldásra: az indulatokat korlátozó és a vágyaknak korlátokat szabó törvények hatalmának érvényesítésére. S valóban, Európa viszonylag korán elindult a kizárólagos szuverenitáson alapuló hatalom intézményi korlátozása útján. Megerősödött a törvények hatalma, és fokozatosan egyre többen kívántak beleszólni a döntésekbe. (Keane, 2022). Ennek a folyamatnak a fontosságát mutatja az *un. parlamenti aktivitási index* több évszázados alakulása kontinensünkön. (Van Zanden et al., 2012). A parlamentek üléskezési gyakorisága Nyugat-Európában magas, Dél-Európában csökkenő, míg Kelet-Európában alacsony volt, ami a kormányzás minőségén keresztül, alapvetően befolyásolta a társadalmi és gazdasági fejlődés dinamikáját.

1.3. A kormányzás evolúciójának második ciklusa

Az első kormányzási ciklus, a 30 éves háborút lezáró, vesztfáliai béke (1648) eredményeként létrejövő szuverén állam jogi konstrukciójának születésével végződött. Ez egyben a kormányzás második ciklusának kezdetét is jelentette. A korábbi, egy konkrét személyhez – a szuverén uralkodóhoz – kapcsolódó szuverenitást felváltotta a szuverén állam „célra-tartását” a továbbiakban a hierarchikusan elkülönülő és egyre szélesebb hatókörű komplex kormányzati adminisztráció. Az állam és az azt működtető adminisztráció ugyanakkor a következő századok során jelentős változáson ment keresztül. Egyrészt, a politikai forradalmak eredményeként teret

nyert a liberális demokrácia modellje, szélesedtek a polgári szabadságjogok, egyre többen kaptak beleszólási jogot, amit a szabad sajtó tájékoztatása segített. Fokozatosan megvalósult az átláthatóság és felelősségre vonhatóság követelménye, és a politika rendszerébe beépült az államot éppen „kormányzók” leváltásának lehetősége. Ezzel párhuzamosan az állam tevékenysége folyamatosan bővült, jelentősebbé vált és szélesedett: szabályozott, összehangolt, működtetett és befektetett.

Részben ennek következtében egyre komplexebbé formálódott a nemzetközi rendszer. Ennek alapegységei a szuverén (nemzet) államok, amelyek saját érdekeiket és vágyaikat követve igyekeztek befolyásukat és hatalmukat kiterjeszteni. A régi uralkodói családok birodalomépítő vágyait másolva – de most már a nemzeti narratívák nyomvonalán – területi befolyásuk növelésére törekedtek. A befolyás-építési álmok Európában több háborút váltottak ki. Az európai háborúk tapasztalatai nyomán rendre felvetődtek a vitás kérdések békésebb módon történő rendezését segítő szervezeti megoldások. Létrejöttek olyan, a szuverénnek elismert aktorokat egybehívó gyűlések és probléma-megoldó konferenciák, amelyekről az együttműködés folyamatos fenntartását remélték. Ilyen békéltető és konzultációs rendszer segítette a vesztfáliai béke előkészítését, majd lezárását, a napóleoni háborúkat követő béketárgyalásokat, végül az 1. világháború lezárását is, amelynek sikertelenségét azonban éppen a 2. világháború bizonyította.

Ezzel párhuzamosan folyamatosan bővültek, és fokozatosan komplexebbé váltak a gazdasági és politikai, a kulturális és tudományos, a technikai és a logisztikai kapcsolatok az országok, a vállalatok és a különböző intézmények között. Európa éppen ezeknek az eredményeknek a hatására a 18. századtól látványosan „elhúzott” a civilizációk mezőnyében. A gazdasági növekedés, a műszaki és tudományos fejlődés ugrásszerűen gyorsult. Részben ennek következményeként a tevékenységek és az együttműködés egyre több szférája és a kölcsönösen kiaknázott térségek növekvő mértékben váltak „szabad” működési területből „közlegelővé”. Ez pedig elkerülhetlenné tette ezek szabályozását, sőt a gyorsan változó feltételek és körülmények miatt a folyamatos újraszabályozást. A 2. világháború tapasztalatai, az erősödő összekapcsoltság és a világ mind több szférájának „közlegelővé” válása kényszerítette a nagyhatalmakat arra, hogy fokozatosan létrehozzák a nemzetközi együttműködés zavarainak és a nemzetközi rendszer problémáinak megoldására szolgáló egyre komplexebbé váló politikai intézményrendszert.

Ennek feladata lett a szuperhatalmak vetélkedése miatt állandóan zavarokkal küszködő nemzetközi politika, az egyre szorosabban egybekapcsolódó – de a gyors fejlődéstől elmaradó szabályozás problémáival küszködő – labilis világ gazdaság, és a különböző területeken szinte észrevétlenül

kialakuló, ezért sokáig szabályozatlan „közlegelők” miatt gyakran egyensúlyát veszítő nemzetközi rendszerben létrejövő válságok lecsendesítése. Ha abból indulunk ki, hogy a váratlanul kirobbanó politikai és gazdasági válságok ellenére nem tört ki a 3. világháború és a világgazdaság dinamikusan fejlődött, a nemzetközi rendszer „kormányzása” egészében akár sikeresnek is minősíthető. Ez különösen annak tükrében figyelemre méltó eredmény, hogy közben fokozatosan alapvetően átalakult a nemzetközi rendszer. Az ENSZ tagállamok száma az 51 alapítóról 201-ra nőtt. Meghatározóvá váltak a globális vállalatok is, amelyek gazdasági súlya – és ebből következően műszaki és politikai befolyása – gyakran meghaladja a szuverén államokét. 2017-ben a 100 legnagyobb gazdasági entitás között 69, a 200-ból pedig 157 vállalat volt! Hasonlóképpen megsokszorozódtak a nemzetközi intézmények, amelyek egyre nélkülözhetlenebbek a növekvő számú és mindinkább globálissá váló „közlegelők” szabályozásában. A nemzetközi rendszer az abba beleszólni igyekvők és részt venni szándékozók számának növekedésével, az egyre erősödő összefonódás, és a folyamatosan újra-formálódó erőviszonyok hatására fokozatosan áttekinthetetlenül komplexé és egyre kezelhetlenebbé vált.

2. A globális rendszer fejlődésének új szakasza

A 20. század utolsó évtizedeiben azután több, egymással is kapcsolatban levő nagy horderejű változás eredményeként a globális rendszer fejlődésének új szakaszába lépett. Ebben, alapvetően újszerű problémák keletkeztek és a korábbi fejlődési szakasztól minőségileg eltérő kérdéseket vetődtek fel. A világunkat alapvetően átalakító változások meghatározó tényezői a következők:

1. A globális rendszer komplex és szorosan csatolt rendszerré vált

A 20. század végére a Föld legkülönbözőbb folyamatai kibogozhatatlanul egymásba fonódtak. (Hebling, 2013). A jelenség leírására használt „hiper-connected” kifejezés arra utal, hogy a hatások és a közösségek átfedik egymást, a korábban elszigetelt térségek elválaszthatatlanul egybekapcsolódtak. A gazdasági, a technológiai és a természeti folyamatok egymásba-fonódása miatt a világ leginkább egy hatalmas teremben, most már 8 milliárd ember által egyidejűleg épített, számtalan ponton kapcsolódó *dominóisorhoz* hasonlít. Bárhol következzen is be egyetlen apró hiba, minden megállíthatatlanul összedől! Ráadásul, az ilyen bonyolult és „szorosan” csatolt rendszerekben a kríziseket többnyire nem egyének vagy vezetői teamok „hozzák össze”, hanem „maguktól” keletkeznek. (Perrow, 1999). Az efféle „természetes balesetek” (natural accidents) hajlamosak válságokká erősödni, amelyek összekapcsolódva megállíthatatlanul terjedtek az egész globális rendszerben.

2. Az emberiség egységes rendszerré változott

A kommunikációs, a közlekedési, a gazdasági és a társadalmi folyamatok egybefonódása az egész emberiséget egységes rendszerré változtatta. (Khanna, 2016). A világ – egy találó megfogalmazás szerint – „olyan lett, mint egy nagy dob: bárhol ütöm meg, mindenütt megrezeg”. A tranzakciós idő és költség szinte nullává válása miatt a rendszer a folytonos újraszerveződés állapotában van. Ez nehezen elfogadható helyzetet teremtett a szuverenitásukhoz ragaszkodó országok és egyéb hatalmi központok érdekérvényesítése számára. Bárkinek az önálló lépése befolyásolja távoli térségek életét, kiváltva azok váratlannak tűnő, de valójában kiszámítható reakcióit. A helyzetet tovább nehezíti, hogy az immáron 8 milliárd főt túllépő emberiség demográfiai és életmódbeli expanziója elérte, egyes területeken túllépte a fenntarthatóság határait. Az efféle határokba való beleütközés válságokkal jár, amelyek megértése és megoldása feltételezi az emberiség – mint egységes egész – állapotának és érdekeinek számbevételét.

3. Az emberiség elérte életgörbéjének felső, stabil szakaszát

A gazdasági és demográfiai növekedés – az elmúlt század robbanásszerű növekedését követően – a 21. században jól érzékelhetően lelassult. (Dorling, 2020). Az emberiség növekedése fokozatosan felért az „életgörbéjének” felső, stabilizálódó szakaszába. A világgazdaság fejlődését ma már nem a „great acceleration”, hanem a „global slowdown” fogalmával lehet leírni. Az „életgörbe” nem növekvő, fenntartható szakasza az egyéneket és társadalmakat is elkerülhetetlenül alkalmazkodásra készíti. Kényszerre válik az életmód gyökeres megváltoztatása, ami szükségképpen válságokkal járnak együtt. (MacKinnon, 2022). Ráadásul az alapvető átalakulásra minden korábbinál kevesebb idő áll a rendelkezésre. Mind a „túllövés” szakaszán levők, mind pedig azok, akik most indulnak el a gyorsuló fejlődés útján, gyakorlatilag egyetlen – igaz, csaknem 100 évesre növekedő élethosszú – nemzedék alatt kényszerülnek megvalósítani gyökeres „életforma-váltást”.

4. A föld, fejlődésének új, un. antropocén korszakába lépett

A korábbi évszázadok gazdasági, műszaki, urbanizációs folyamatainak eredményeként az ember hatása nem pusztán kiterjedt az egész világra, de – az elmúlt évtizedben túllépve a természeti folyamatok nagyságrendjét – meghatározóvá vált. (Steffen et al., 2011). Az antropocén jelző éppen arra utal, hogy az emberiség ma jobban meghatározza a környezetet, mint az élővilág összes produktuma. Az ember alkotta mesterséges dolgok – az un. „anthropogenic mass” – össz tömege már meghaladja az egész földet

beborító élővilág – az un. „living biomass” – mennyiségét. Ez azt jelenti, hogy napjainkban világunk állapota már alapvetően az embertől függ, semmint a természeti folyamatoktól, beleértve az élővilágot.

3. A globális kormányzás elkerülhetetlensége, egyben szükségszerű korlátjai

A felsorolt változások olyan mértékben bontották meg a világ – sokáig fenntarthatónak tűnő – egyensúlyát, ami globális válságokat idézett elő. Az antropocén korszak üzenete: a globális rendszer stabilitása csak akkor állítható helyre, ha a folyamatok lefutásának szabályozásáról és a különböző térségek fejlődésének összehangolásáról az ember maga gondoskodik. A válságok kizárólag átgondolt, jól szervezett és következetes beavatkozásokkal enyhíthetők. Ha azonban a beavatkozás – a problémák fel nem ismerése vagy az összehangolt válságkezelés elmaradása miatt – késlekedik vagy ötletszerű, a részválságok globális válsággá erősödnek. Ez teszi elkerülhetlenné a globális rendszer szintjén megvalósuló kormányzást.

A kialakult új helyzetben a krízisek nem láthatók előre, megállíthatatlannul áttejednek a különböző szférákra és távoli térségekre, ráadásul összekapcsolódásuk miatt szükségképpen súlyosbodnak. Mivel a zavarokat többnyire nem korábban már megismert okok váltják ki, így várható lefutásukról hiányos az ismeretünk. A kirobbanás körülményei és a válságok folyamatának várható kimenetele ezért egyre nehezebben jelezhető előre. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy a globális rendszer meglevő, a szuverén aktorok vitáit rendező és törekvéseit egymáshoz illesztő intézményrendszer fokozatosan elmaradt a változásoktól. (Consen, 2021). A problémák nagyságrendjével összevetve a válságok enyhítésére, az ezek kiváltotta nemzetközi konfliktusokat megoldására és az együttműködés helyreállítására rendelkezésre álló „kormányzó” intézmények hiányosak.

A nemzetközi politikai rendszer döntéshozói képtelenek kiformálni, és az érintettekkel egyeztetni egy hosszú távú, a változások részleteit is tartalmazó tervet. Késlekedésük és bizonytalanságuk részben magának a válságkorszaknak a következménye. Egyrészt, a folyamatosan jelentkező válságok hatására a polgárok és a politikusok időhorizontja jelentősen leszűkült. Így a hosszú távú hatások „kikerülnek” a figyelem centrumából és ez a „megfőtt béka” szindróma kialakulásához vezet. Az egyre jobban polarizálódó politika világában lecsökkent a párbeszédre való hajlandóság, és szükségképpen teret nyerne a szélsőségesek. Mindenütt előretör a közösségi identitáshoz kapcsolódó narratívák szerepe, a nemzeti szuverenitás túlhangsúlyozása, és a „régidicsőség” újjáépítésének vágya. Ez viszont többnyire éppen a konfliktusok élesedését váltja ki. (Fukuyama, 2018).

Ezen túlmenően, a legtöbb globális probléma eleve *rendszer-probléma-ként* – más problémákkal elválaszthatatlanul összekapcsolódva – jelentkezik, így a meglevő elméletek alapján többnyire nem láthatók át. A korábban meghatározott tudományterületek kizárólagos elemzési területének gondolt folyamatok elválaszthatatlanul egybefonódtak, így a megszokott modellek gyakran hamis eredményekre vezetnek. Túlásnak tűnhet, de egyre kevésbé beszélhetünk pl. „tiszta” közgazdaságtanról, helyette intézmény-, ökológiai-, a viselkedési-, vagy éppen sokféle terület egybekapcsolódása által átformált közgazdaságtan alkalmazására kényszerülünk. (Banerjee & Duflo, 2021). Ebben a helyzetben a többnyire egymástól elválasztva tevékenykedő szaktudományoknak növekvő „vakfoltjai” keletkeznek. Ezek pedig csak szorosan összehangolt, un. transzdiszciplináris kutatásokkal tárhatók fel. (Clarck & Harley, 2020). Az un. transdisciplinarity problémája már az első globális modellek megalkotása során világossá vált, ám azóta a rendszer – éppen az ember tevékenységének következtében – jóval komplexebb lett, így a megoldás még nehezebben található meg.

A kormányzásnak – bármilyen rendszer esetén – három nélkülözhetetlen funkciója van: a rendszer egészét képviselő és a részérdekeket felülíró elvek érvényesítése, a rendszer stabilitását és hatékony működését biztosító működési szabályok megalkotása, illetve az ezekért felelős intézmények működtetése, végül, a rendszert a kívánatos pályán tartó akciók, tervek létrehozása, és ezek megvalósításának kikényszerítése. Ezt a feladatot a nagy és bonyolult társadalmi rendszerekben, a gyorsan változó körülmények esetén – mint láttuk – centralizált központi adminisztráció látta el. Ez képes volt *felülírni* a szuverén aktorok szándékait és „kézben tartani” a rendszer egészének fejlődését. A kormányzás második ciklusa elindulva a szuverén államoktól, az együttműködés zavartalanságát biztosító intézmények fokozatosan kiformalódásán keresztül, a 2. világháborút követően jutott el a nemzetközi rendszer összehangolását végző rendkívül összetett, önálló döntési jogokkal rendelkező nemzetközi intézményrendszer kialakulásához. Az elmondottak alapján természetes várakozás, hogy a fejlődés betetőzéseként a globális rendszer szintjén is létrejöjjön a nemzeti szuverenitást felülíró, a teljes rendszerért felelős és fenntartható fejlődését biztosító valamiféle *globális kormányzó intézmény*.

4. A globális kormányzás egy lehetséges modellje

Miközben azonban elkerülhetetlen a globális rendszer valamiféle „központi” kormányzásának megvalósítása, ennek egy „világkormányon” alapuló módja a belátható időben elképzelhetetlen. Az elmúlt évtizedekben azonban előbukkant a kormányzásnak egy másik lehetséges módja – az un. *poli-centrikus* kormányzási struktúra – amely éppen nagyszámú, egymástól független és eltérő jellegű döntési centrum által alkotott rendszerekben kí-

nálhat megoldást. (Ostrom, V. et al., 1961). A *policentrikus* kifejezés számos, egymástól viszonylag független döntéshozatali centrum alkotta rendszerre utal, amelyek részben egymásra vannak utalva, részben versengenek is, tevékenységüket pedig sokféle szerződésen és megállapodáson alapuló kapcsolat szabályozza, miközben hathat rájuk bizonyos központi hatalmi centrum befolyása. A kutatók a különféle, számottevő önállósággal rendelkező, ugyanakkor szoros gazdasági, társadalmi és technológiai kapcsolatban levő „közlegelő” működésének tanulmányozása során „fedezték fel” ezt a – megszokott centralizált modelltől eltérő – policentrikus kormányzási modellt. (Ostrom, E., 2010).

Jelen helyzetünkben az teszi fontossá ezt a tapasztalatot, mivel világunk – a szuverén államokból, a felértékelődött globális vállalatokból, valamint sok „közlegelő” jellegű térségből összeálló – globális rendszere alapvetően ilyen policentrikus modellel írható le. Ez pedig azzal kecsegtet, hogy globális kormányzási centrum és az azt működtető hatalmi centrum hiányában is megoldást lehet találni arra, hogy önálló döntéshozatali egységei – az államok, a vállalatok és a nemzetközi szervezetek – saját tevékenységükben tekintetbe vegyék és érvényesíthessék a rendszer egészének érdekét. Megítélésünk szerint, a nélkülözhetetlen globális kormányzás összehangoló és iránymutató funkciójának érvényesülésére kielégíthető megoldást kínálhat egy – a „World dynamics” (Forrester, 1972). mintájára létrehozott – globális modell. Ez a modell megtestesíthetné – nemcsak átvitt értelemben – az egységessé vált emberiség közös érdekét, feltárva milyen fejlődési alternatívák rajzolódnak ki, és ez milyen lehetőségeket nyit meg, illetve milyen korlátokat emel a föld különböző régiói és az emberiség különböző csoportjai elé.

Ahhoz, azonban, hogy ez a világmodell képes legyen a globális rendszer mai komplexitását tükröző, a különböző területek és térségek perspektíváit kellő részletességgel felrajzoló *jövővonalat* létrehozni, „utol kell érnie” az 1970-es évek óta végbement fejlődést. Ennek eredményeként képessé válhat arra, hogy egyértelműen megmutassa a különböző társadalmak fejlődésének korlátjait, egyben világos alternatíváit is. A globális modell azonban nemcsak a nemzeteknek, hanem a globális rendszer többi, fontos aktora számára is nélkülözhetetlen eligazodási keretet kínálna. Így a globális vállalatokat, valamint a világ különböző területeinek szabályozásában aktív szerepet játszó nagyszámú nemzetközi szervezeteket – a WHO-t, az IMF-t, a WTO-t, vagy az ILO-t, stb. – is segíthetné tevékenységük illeszkedésében a fejlődés új szakaszához.

A globális modell előre jelezve a rendszer várható alakulását, felhívhatná az önálló, magukra szuverén döntéshozóként tekintő ágensek figyelmét működési feltételeik elkerülhetetlen változására, egymást befolyásoló kapcsolataikra, és a tevékenységük következtében létrejövő konfliktusok-

ra. Ezzel rávezethetné azokat tevékenységük olyan átalakításához, amely a másokhoz – országokhoz, vállalatokhoz és szervezetekhez – fűződő viszonyaikat harmonikussá formálná. Ilyen módon a globális modell aktív szerepet játszhat abban, hogy az átalakuló globális rendszerben ne csak a nemzetek, de a vállalatok és a nemzetközi szervezetek is fokozatosan alkalmazkodjanak az új feltételekhez. Vagyis – mint a kormányzás általában – bizonyos autonómiát engedve, rávezetné a világunk legkülönbözőbb aktorait, hogy megtalálják helyüket a globális rendszerben. (Goldin, 2021).

A globális modell még egy fontos, a politikában nélkülözhetetlen társadalmat mozgósító funkciót – identitás-generáló szerepet – is kínálhatna. A kutatások és a tapasztalatok szerint az emberek hatásosabban befolyásolhatók a narratívák üzeneteivel és sztorik meséivel, mint a „kemény”, de „rigid” tényeket elébük tárva. (Dahlstorm, 2014). Különösen szembeűnő ez a környezeti válságok esetén, ha összevetjük a szaktudományos elemzések, illetve a témával kapcsolatos filmek és média-események hatását az átlagemberek viselkedésére. A globális modell, a tények bemutatásán túl, felkínálná bárki számára, hogy szimulációkat végrehajtva, mintegy történetté formálja a következmények eseménysorát. Ez pedig segíthetne rávezetni a föld együttélésre ítéltetett 8 milliárd polgárát a közös érdekek felismerésére és az ismert jelszó – „Think globally, but Act locally” – követésére.

4.1. A globális modell kiegészítő feltételei

A globális modell azáltal, hogy sztoriszerűvé formálná, egyben átélhetővé tenné a tudomány, többnyire nehezen értelmezhető következtetéseit. Ezzel pedig összevethetővé válna bárki akciójának hatása másokra. Így a korábban bemutatott a *peer-punishment* büntetési rendszeréhez hasonlóan működő, a globális szabályszegőket „megfegyelmező” decentralizált intézmény jöhetne létre. A globális rendszernek azok az aktorai, akik – bármilyen szempont miatt – nem vesznek tudomást a közös érdekekről a többiek büntetéseivel lesznek kénytelen szembenézni. Sőt, a rendszer még a „másodrendű” potyautasokra is fényt derít, így a szabályszegők – a „szabotőrök” – akcióit elnézőket is pellengérré állíthatná. Mindez együtt hasonló befolyását teremthet a globális modell számára, mint az államok büntető hatalma.

A globális modell megalkotása nagyszámú és kizárólag a tudomány értékei által vezérelt kutatási kollektíva együttműködésén alapulhat. Ennek megszervezése és finanszírozása önmagában nehéz feladat. Van azonban a globális modell létrehozásának még egy alapvető, de nehezen elfogadható feltétele. A világ mai komplexitása és a nehezen átlátható változások elkerülhetetlenné teszik, hogy a modell összeállításába, működtetésébe és folyamatos megújításába bevonják a mesterséges intelligencia támogatását. (Vinuesa et al., 2020). Csak így volna lehetséges a folyamatosan

újra-szerveződő kapcsolatok és állandóan változó körülmények szükséges részletezettségű naprakész prezentációja. Ez egyben biztosíthatná, hogy a Föld polgárai ne csak a globális rendszer változását kísérhessék figyelemmel, hanem betekintést nyerjenek saját közösségeik – az uralkodó politikai csoportok által gyakran rejtett – lokális állapotába. A globális modell ezzel elemezhetővé tenné az országokon belüli helyzetet is, felkínálva ezzel a polgároknak a lehetőséget, hogy „kikísérletezhessék” ne csupán a globális, de a lokális optimális jövőt.

A modell köré globális szinten és az országokon belül is mozgalmak szerveződhetnek, amelynek résztvevői a Föld valamennyi pontján folyamatosan ellenőrizhetnék a globális rendszer fenntarthatóságának érdekében meghozott intézkedéseket, a valóságos előrehaladást és az azt hátráltató, politikai és gazdasági hatalmak felelősségét. Figyelemmel kísérhetnék, hogy az országok és a vállalatok milyen hatást gyakorolnak a környezetre, illetve a politikai pártok és mozgalmak akciói késleltetik-e vagy támogatják az elkerülhetetlen változást. A globális modellt alkalmazva bepillantást lehet nyerni abba, miként fog a világ változni, ez várhatóan milyen akciókat válthat ki az érintettekben, és ezek a reakciók milyen lépésre készítetnek másokat. Amikor tehát valahol felvetődik a Brexit típusú kérdés vagy vita indul valamiféle globális vagy lokális ár-stop, kamat-stop, adó-stop bevezetéséről, a vitát a modelleken végrehajtott szimulációval lehetne lefolytatni. Ez pedig a polarizálódó, egymással párbeszédre képtelen csoportokra szakadó és emiatt lebénult társadalmakban felkínálja a helyzet objektív értékelésének lehetőségét. Vagyis, a globális modell aktívan hozzájárulhat nemzetállami szinten is a demokrácia új modelljének megszületéséhez.

Az emberiség eddigi történelmének talán legnagyobb kihívásával néz szembe. Míg korábban egymástól független társadalmak keresték a fejlődés útját, most, a mára 8 milliárdra növekedett, de egységessé vált emberiség néz szembe egzisztenciális fenyegetettséggel. Szorító válságok közepette, nehezen átlátható feltételek között keressük a kivezető utat. Ez egyszerre követel határozottságot és kreativitást, megegyezőkézséget és következetességet a politikusoktól, a szakemberektől és a sokmilliárdnyi embertől. Jó hír: a tudásunk, szervezettségünk és forrásaink is megvannak. Ami szorongást kelt: csak rajtunk múlik, jókor, jóra és jól használjuk-e ezeket?

Irodalom

- Banerjee, A. Duflo, E. (2020). Jó közgazdaságtan, nehéz időkre. Meggyőzőbb válaszok legégetőbb kérdéseinkre. HVG Könyvek
- Clarck, W. Harley, A. (2019). Sustainability science: towards a synthesis. Sustainability Science Program Working Paper 2019-01. Sustainability Science Program, John F. Kennedy School of Government, Harvard University, Cambridge, MA.
- Clune, J. et al. (2013). The evolutionary origins of modularity. *Proc. R. Soc. B.* Vol. 280. 2012.2863
- Consent, B. et al. (2021). Governing complexity: Integrating science, governance, and law to manage accelerating change in globalized commons. *PNAS.* 2021. Vol. 118.
- Dahlstorm, M. (2014). Using narratives and storytelling to communicate science with nonexpert audiences. *PNAS.* Vol: 111 (supplement 4) 13614-13620
- Dorling, D. (2020). Slowdown. The End of the Great Acceleration – and Why It’s a Good Things. Yale University Press.
- Dunbar, R. (2020). Structure and function in human and primate social networks: implications for diffusion, network stability and health. *Proc. R. Soc. A.* Vol. 476. Issue: 2240.
- Fehr, E. Fischbacher, U. (2003). The nature of human altruism. *Nature.* Vol. 425. 785-791.
- Forrester, J. (1972). *World Dynamics.* Wright-Allen Press.
- Fukuyama, F. (2018). Identity. Contemporary identity politics and the struggle for recognition. Profile Books.
- Goldin, I. (2021). Rescue: From a global crisis to a better world. Sceptre.
- Hardin, G. (1968). The Tragedy of Commons. *Science.* Vol. 162, No. 3859.
- Hebling, D. (2013). Globally networked risks and how to respond. *Nature.* Vol: 497. 51-53
- Hunt, G. et al. (2015). Simple versus complex models of trait evolution and stasis as response to environmental change. *PNAS.* Vol. 112. No. 16. 4885-4890.
- Keane, J. (2022). A demokrácia legrovidebb története. Atheneum.
- Khanna, P. (2016). Konnektográfia. A globális civilizáció jövőjének feltérképezése. HVG könyvek.
- Kolodny, O. et al. (2015). Evolution in leaps: The punctuated accumulation and loss of cultural innovations. *PNAS.* E 6762-E 6769. Published online Nov. 23.
- MacKinnon, J. (2021). The day the world stop shopping. (How ending con-

- sumerism gives us a better life and a greener world). Vintage.
- Nordbotten, J. et al. (2018). Ecological and evolutionary dynamics of interconnectedness and modularity. *PNAS*. Vol. 115. No. 4. 750-755.
- Perret, C. et al. (2020). From disorganized equality to efficient hierarchy: how group size drives the evolution of hierarchy in human societies. *Proc. R. Soc. B*. Vol. 287. Issue: 1928
- Perrow, Ch. (1999). *Normal accidents: Living with High-Risk Technologies*. Princeton University Press.
- Ostrom, E. (2010). Beyond Markets and States: Polycentric Governance of Complex Economic Systems. *American Economic Review*. 641-672.
- Ostrom, E. (1990). *Governing the Commons: the evolution of institutions for collective action*. Cambridge University Press.
- Ostrom, V., Tiebout, Ch. Warren, R. (1961). "The Organization of Government in Metropolitan Areas: A Theoretical Inquiry." *American Political Science Review*, 55(4): 831–842.
- Roubini, N. (2022). *MegaThreats: Ten Dangerous Trends That Imperil Our Future and how to Survive Them*. John Murray.
- Sigmund, K. et al. 2010. Social control and the social contract: the emergence of sanctioning systems for collective action. *Dyn. Games Appl.* Vol. 1 149-171.
- Soros, G. (2014). Fallibility, reflexivity, and the human uncertainty principle. *Journal of Economic Methodology*. Vol. 20. 309-329.
- Steffen, W. et al. (2011). The Anthropocene: conceptual and historical perspectives. *Phil. Trans. R. Soc. A*. Vol: 369. 842-867.
- Van Zanden, J. et al. (2011). The rise and decline of European parliaments, 1188-1789. *The Economic History Review*. Vol. 65. Issue: 3 835-861.
- Van Lange, P. et al. (2013). The Psychology of social dilemma: A review. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*. Vol. 120. Issue.2. 125-141.
- Vinuesa, R. et al. (2020). The role of artificial intelligence in achieving the Sustainable Development Goals. *Nature Communications* 11:233 | <https://doi.org/10.1038/s41467-019-14108-y>
- Whitehouse, H. et al. (2019). Complex societies precede moralizing gods throughout world history. *Nature*. Vol. 568. 226-229.